Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського

Діалог зі стейкхолдерами: виклики сьогодення

Вінниця-2025

УДК 37.011.3-051:159.923

DOI: https://doi.org/10.31652/978-617-558-238-1-1-279

Рекомендовано до друку рішенням вченої ради Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (протокол № 9 від 19.03 .2025 р.)

Рецензенти:

Мирончук Наталія Миколаївна, доктор педагогічних наук, доцент, Житомирський державний університет імені Івана Франка;

Зузяк Тетяна Петрівна, доктор педагогічних наук, професор, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського

Діалог зі стейкхолдерами: виклики сьогодення : монографія. / Упорядники: Акімова О.В., Фрицюк В.А. Вінниця, Нілан-ЛТД, 2025. 280 с.

ISBN 978-617-558-238-1

У монографії «Діалог зі стейкхолдерами: виклики сьогодення» висвітлена широка палітра проблеми особистісно-професійного розвитку вчителя в різних аспектах у статтях стейкхолдерів, спільних публікаціях науковців кафедри зі стейкхолдерами. Для педагогічних працівників закладів вищої освіти, студентів, аспірантів, докторантів.

співрозмовника, швидко орієнтуватися в ситуації, вибирати доцільні засоби для передачі змісту і забезпечувати зворотний зв’язок. Рольові ігри уможливлюють ці вимоги, адже вони сприяють розвитку комунікації, передачі досвіду та здобуттю нових знань, а також поліпшенню оцінки вчинків, пам'яті, мислення, уяви та емоцій. Окрім методичної цінності, рольові ігри є цікавими як для вчителя, так і для учня.

Столяренко О.В.,
професор кафедри педагогіки
та освітнього менеджменту
ВДПУ імені Михайла Коцюбинського;
Столяренко О.В.,
доцент кафедри іноземних мов
Вінницького національного технічного університету

ВЗАЄМОЗВ’ЯЗОК ЗІ ШКОЛАМИ У РОЗВ’ЯЗАННІ ПРОБЛЕМ ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ: ПОГЛЯД СТЕЙКХОЛДЕРІВ

Формування української держави, створення громадянського суспільства, включення в світову громаду та визнання глобальних викликів передбачають фокусування на людині, її духовності, та визначають ключові напрямки модернізації освітнього процесу відповідно до концепції сталого розвитку. Основними серед цих напрямків є виховання особистості, формування гуманістичного світогляду з метою забезпечення достойних та безпечних умов для життя, всебічного розвитку та самореалізації в майбутньому. Тому для всіх зацікавлених сторін, стейкхолдерів важливим є об'єднання зусиль, взаємодія та співпраця. Згідно з Державною національною програмою «Освіта» (Україна XXI століття), Національною стратегією розвитку освіти в Україні на 2012-2021 роки, Законами України про освіту, Національною доктриною розвитку освіти, Концепціями національного, громадянського виховання і позашкільної освіти, програмою «Основні орієнтири виховання учнів 1–11-х класів загальноосвітніх навчальних закладів України», дослідженнях НАПН України (І. Бех, С. Гончаренко, В. Кремень,О. Сухомлинська) встановлено, що основою виховної діяльності навчального закладу є дитина, а метою – виховання та розвиток творчого потенціалу, соціальної активності гуманістично орієнтованої особистості, формування системи її ціннісних орієнтацій, що базуються на пріоритеті вільного розвитку особистості, виняткової цінності людини та збереження середовища її існування. Характерним для вітчизняної психолого-педагогічної науки початку XXI століття є пошук, обґрунтування та впровадження гуманістичних технологій освітнього простору в Україні, розв'язання проблем духовного, інтелектуального і фізичного розвитку особистості, забезпечення ефективних умов її соціалізації та підготовки до незалежного життя. Проблеми гуманізації школи були досліджені такими науковцями як: І.

Бех, О. Безкоровайна, А. Бойко, В. Ворожбит, Н. Гонтаровська, С. Гончаренко, О. Грива, І. Зязюн, Т. Дем'янюк, О. Дубасенюк, І. Єрмаков, П. Мельник, Н. Ківенко, Ю. Чорноморець, Л. Канішевська, О. Коберник, Л. Онищук, С. Сисоєва, Л. Хоружа.

Ми перебуваємо на критичному моменті духовного прогресу людства. Минула епоха була відзначена як найвищими досягненнями людського духу, так і найсерйознішими викликами для культури, її девальвацією та дегуманізацією самого творця.

В історії, мабуть, не було періоду, який би породив такі різкі протиріччя в соціальному розвитку. З одного боку, ми бачимо яскраве проявлення тенденції до переосмислення самого способу життя, пошуку справедливих форм людського співіснування, глибокої уваги суспільної думки до морально-етичних проблем розвитку особистості.

З іншого боку, ми стикаємося з безпрецедентними атаками на культуру, сліпою ненавистю до неї, спробами заперечити духовне життя людини як незалежне явище, підкорити його етнічним, ідеологічним і політичним інтересам. З одного боку, ми спостерігаємо неперервний прогрес науки, технології, освіти, пошуки нових методів і форм теоретичної думки, комунікації, формування духовності, впровадження новітніх інформаційних засобів, жанрів мистецтва, посилення уваги до внутрішнього світу особистості, детальне відображення його в шедеврах літератури, музики, архітектури, живопису, кіно. З іншого боку, ми бачимо шокуюче віддалення людини від культурних досягнень, універсальних цінностей, духовної спадщини минулих поколінь, поширення проявів бездуховності, масових сурогатів культури.

Різкі протиріччя культурного розвитку були породжені самою історією. Початок третього тисячоліття нашої ери – це період випробувань для людського духу та самої цивілізації на

виживання, критичних духовних підйомів або падінь. Основна трагедія історії нашого часу полягає в нарощуванні розриву між матеріальними, зовнішніми формами буття та культурним прогресом – розвитком системи людських цінностей і смислів.

Тому така велика вага приділяється розумінню загальнофілософського змісту категорії "цінності", визначенню системи цінностей та їх ролі в загальній стратегії виховання особистості. Значні дослідження в області духовно-моральних цінностей та ціннісних орієнтацій молоді представлені в роботах І. Беха, Т. Бутківської, О. Вишневького, Н. Гуслякової, О. Завгородньої, П. Ігнатенка, Л. Крицької, І. Симоненка. Ми розглядаємо категорію "цінності" як наукову проблему в філософському, соціально-психологічному, педагогічному аспектах. В умовах оновлення духовної культури переглядаються традиційні форми, методи і зміст виховання молоді, що були звичними в українській педагогіці. Про це свідчать дослідження сучасних науковців і практиків з проблем формування духовно-моральних цінностей школярів, розвитку їхньої духовності (О. Безверна-Хомерікі, Л. Бойко, Б. Братусь, О. Вишневський, Є. Квятковський, І. Колєснікова, П. Кононенко, В. Лях, І. Матюша, Ж. Омельченко, Л. Попов, В. Скиба, Ф. Стефанюк, А. Сущенко, С. Тищенко). Розгляд проблеми ціннісних орієнтацій вимагає аналізу концептуальних засад виховання громадянина в контексті глобальних гуманістичних тенденцій, захисту прав, створення комфортних умов життєвлаштування.

Однією з ключових передумов для дослідження вказаної проблеми є конфлікти, які об’єктивно існують і можуть бути вирішені за допомогою наукових методів. Якщо такі конфлікти присутні, то виникає проблема, яку необхідно вивчити. Наприклад, продуктивність та характер виховання визначаються конфліктами між об’єктивною необхідністю,

новими вимогами до впровадження інновацій і вже існуючою системою, яка використовує традиційні форми і методи в школах.

Також потреба у вихованні виникає через необхідність вирішення ряду таких конфліктів: перш за все, актуальність гуманізації виховного процесу у зв'язку з новими соціальними потребами у переорієнтації світоглядних установок на людину, виховання у школярів ціннісного ставлення до неї як головної умови реалізації гуманістичної парадигми освіти та недооцінкою цього процесу сучасною системою виховання, браком відповідних наукових розробок.

Важливим є також вирішення конфлікту між значним обсягом вітчизняних і світових надбань у галузі людинознавства і їх недостатнім використанням педагогами, які здійснюють виховний процес.

Тому, враховуючи вказані конфлікти, важливим є дослідження принципів гуманізму та антропологізму як методологічної та теоретичної бази для формування особистості, що відповідає сучасним та майбутнім вимогам визначення його цілей, перебудови всієї системи шкільної освіти відповідно до нових цілей навчання та виховання.

Таким чином, на основі аналізу та узагальнення стану гуманістичного виховання учнів, нами були виявлені конфлікти, які характеризують проблеми сучасного виховного процесу в загальноосвітніх навчальних закладах і є двигунами, що забезпечують живучість та ефективність виховної роботи.

Нещодавно українські вчені представили результати своїх досліджень, які стосуються морально-етичного та гуманістичного виховання школярів. Серед них:

- О. Безкоровайна досліджувала виховання культури особистісного самоствердження, а О. Пішак – моральнісне спілкування як культуротворення (2010);

- Т. Загороднюк зосередилася на вихованні почуття корисності, А. Ремньова - на вихованні толерантності, а І. Стецько – на вихованні альтруїзму (2011);
- Ю. Кушнір досліджувала виховання культури міжетнічного спілкування, Т. Петренко - виховання самоповаги (2012), С. Рижкова – почуття любові до людини у підлітків (2013);
- О. Столяренко займалася вихованням толерантних взаємин (2014);
- В. Кузьмич досліджував гуманне відношення до людини у студентів (2016).

Також було опубліковано ряд монографій відомих українських учених на цю тему. Однак, аналіз наукових досліджень та шкільної практики показує, що гуманістичні цінності ще не стали пріоритетними в системі шкільних відносин. Часто учні демонструють апатію та зневіру, відмовляючись виконувати завдання або дотримуватися встановлених вимог.

Проблема полягає в тому, що гуманістичне виховання в школах часто є безсистемним процесом, в якому переважають просвітницькі форми ознайомлення школярів з гуманістичними цінностями. Це підкреслює необхідність розробки функціональної моделі на основі інноваційних підходів, активних форм, методів та чітких рекомендацій для ефективного виховання ціннісного ставлення до людини.

У вивченні цієї проблеми важливу роль відіграють концептуально-методологічні засади, розроблені провідними українськими ученими, такими як В. Кремень, О. Сухомлинська, В. Муляр, І. Бех, І. Зязюн та інші.

В Національній програмі виховання дітей та молоді в Україні зазначено, що нам потрібно серйозно змінити освітні пріоритети, надавши перевагу гуманістичним цінностям. Це проявляється на всіх рівнях спілкування і взаємодії, що сприяє

не тільки стабілізації їх розвитку, але й створює умови для самореалізації, індивідуалізації, суб'єктності, творчості, свободи вибору, самоствердження, активності, успіху, довіри та підтримки кожного учня.

Моральний розвиток особистості, формування гуманістичного світогляду та підготовка до активної, творчої та соціально значимої життєдіяльності є важливими складовими розвитку суспільства та держави.

Виховання, у широкому розумінні цього слова, – це цілеспрямований процес формування інтелекту, фізичних і духовних сил особистості, підготовки її до життя, активної участі в трудовій діяльності. У вузькому розумінні, виховання – це систематичний і цілеспрямований вплив вихователя на вихованців з метою формування в них бажаного ставлення до людей і явищ навколишнього світу.

Державна політика в галузі виховання молоді базується на принципах гуманістичної педагогіки, які визначені в Законах України «Про освіту», «Про загальну середню освіту», «Про позашкільну освіту», Національній доктрині розвитку освіти, Концепції національного виховання, Конвенції ООН про права дитини. Методологія виховання, закладена в цих документах, надає пріоритет розвиненій особистості, її життєвому й професійному самовизначенню, самореалізації, життєтворчості, відповідно до гуманістичних і національних цінностей.

Соціокультурна ситуація сприяє позитивним тенденціям виховання як полікультурного процесу, що відповідає на всі новітні перетворення в соціумі. Важливою задачею вихователя в період таких змін є допомога у самореалізації, усвідомленні кожним учнем власної цінності та поваги особистої гідності іншого, важливості толерантного ставлення до оточуючих, зосередження зусиль на формуванні гуманістичного світогляду, усвідомленні змісту свого

існування, збереженні та примноженні вищих духовних надбань людства.

Оновлення виховного потенціалу суспільства на основі загальнонаціональних цінностей сприяє досягненню визнання його важливості на рівні державної соціальної політики. Наш час характеризується зміною парадигмальних засад, обґрунтуванням морально-правових норм, доланням моноідеологічних установок на цілі виховання. Одночасно відбувається переосмислення і масове визнання таких ціннісних пріоритетів, як різноманіття стратегій в умовах варіативності виховних систем, підтримка авторських програм і проектів в закладах загальної середньої освіти, нарощування потенціалу взаємодії суб'єктів соціокультурної сфери в реалізації різних за масштабами, функціональною специфікою й технологіями цільових соціально-педагогічних програм державного та регіонального рівня. Загострення уваги на позитивних змінах, які свідчать про надійний курс на стійкий розвиток виховання як загальнонаціонального пріоритету, що одночасно означає становлення стабільної самодостатньої системи формування особистості, вимагає підкреслення того факту, що їх динаміка, нажаль, стримується уявленнями, що традиційно вкорінилися в суспільній свідомості, про виховання в його школоцентристській інтерпретації як про компонент, який супроводжує навчання», як складову частину освітніх послуг.

Проте, наукові дослідження й комплексні програми у сфері розробки фундаментальних і прикладних проблем виховання, а також успішні в багатьох регіонах України інноваційні пошуки його сучасної організації й моделювання сприяють поступовому нівелюванню вказаних вище обмежень і розширенню ціннісної соціальної бази виховання як відкритого соціокультурного процесу.

Про це свідчать розроблені і запроваджені в практику державні, відомчі, міжгалузеві програми і концепції; етапні програмні розробки, спрямовані на охорону дитинства, забезпечення здорового способу життя, нормативних прав дітей і молоді. Сукупність цих акцій, без сумніву, здійснили певний вплив на розкриття творчого потенціалу виховної діяльності, у сферах залучення шкільної молоді до різних видів суспільно корисної діяльності. Важливим є те, що виховний процес, який відроджується на нових ціннісних пріоритетах, акцентований на духовно-моральну сферу особистості, основу якої складають гуманістичні цінності і феномен громадянськості: суспільне благо і права людини, свобода вибору на базі усвідомленої законослухняності, соціальна справедливість і рівність, моральність і чесність у будь-якій діяльності, патріотизм і толерантність.

Діагностика шкільного середовища показує, що виховання, орієнтоване на сучасні пріоритети та технології, засновані на гуманістичних цінностях, допомагає учням зрозуміти ситуацію в суспільстві (наприклад, бідність, безробіття, зубожіння вразливих верств населення, соціальне сирітство). Учні вчаться аналізувати міжнаціональні та міжконфесійні відносини, розуміють значення толерантності та поваги до інших. Однак, в шкільній практиці існують також негативні тенденції. Зокрема, учні зіткнулися з проблемами соціалізації, низьким рівнем вихованості і активності, відчуженням від дорослих. Інформаційні технології відволікають учнів від реального світу, занурюючи їх у віртуальну реальність. Також проблематичним є виховання патріотизму, любові до природи, поваги до старших. Необхідно вдосконалювати систему освіти, забезпечуючи її гуманізацію, варіативність та відповідність сучасним викликам.

Процес набуття знань повинен відбуватися за допомогою методів і в середовищі, які відповідають потребам учнів, сприяють їхньому академічному розвитку, духовному та моральному становленню, продуктивній роботі та комунікації. Ідеально, коли сім’я співпрацює зі школою та іншими освітніми установами, намагаючись виконати свою ключову роль – виховання своїх дітей. Однак, часто буває, що сім'я протистоїть школі та суспільним трендам, що призводить до її власних проблем. Сьогодні успішне виховання не може бути здійснене жодною окремою соціальною групою, установою або центром, школою або закладом позашкільної освіти: суспільні негативні впливи занадто сильні, тому очевидною стає необхідність участі всіх соціальних інститутів у формуванні особистості, їх взаємодії на основі партнерства.

Загальну соціально-педагогічну систему повинні складати органи державної влади і місцевого самоврядування, установи ЗМІ, науки та культури, правоохоронні органи, суб’єкти господарського права, громадські організації, освітні та медичні установи, військові, технічні, туристичні, натуралістичні, спортивні організації; представники громадськості.

Організаційними формами соціального партнерства у вирішенні суспільно-виховних проблем виступають: міжвідомчі ради соціально-культурної політики, міські піклувальні ради, фонди підтримки соціально-культурних ініціатив, науково-дослідні центри з проблем культурної політики, міські об’єднання установ дозвілля, центри професійної соціалізації, система освітніх закладів, яка відповідає інтересам та запитам населення, шкільні та міські об’єднання дитячо-юнацьких молодіжних організацій, інститут волонтерів. Функції таких органів полягають у розробці концепцій, комплексних програм, проектів, планів,

змісту, видів і систем соціального виховання; визначення культурної політики для ЗМІ, телебачення; вироблення рекомендацій з фінансування, інвестицій в освіту, оцінка та просування соціально-педагогічних проектів, правове забезпечення та захист учасників освітнього процесу. Виховний простір є елементом громадсько-педагогічної системи. У визначенні ролі виховного простору заслуговують також на увагу різноманітні за статусом і профілями діяльності недержавні асоційовані, корпоративні за структурно-організаційними принципами та управлінською специфікою центри та об’єднання соціокультурної, соціально-педагогічної та реабілітаційної спрямованості, які доповнюють державну інфраструктуру і знаходяться на стадії нормативно-управлінського облаштування та налагодження взаємодії з владою. Вони проходять шлях становлення і гармонізації ціннісно-пріоритетної сфери гуманістичних відносин, притаманних громадянському суспільству.

На думку вчених, актуальним завданням сучасної науки управління, що відповідає її гуманістичному призначенню, є розробка ефективних механізмів розв'язання складного комплексу проблем виховання та загальноосвітньої підготовки в ринкових умовах і з обмеженим фінансуванням. Цінними на сьогодні є розробки, що стосуються функціонування міських загальноосвітніх комплексів, які представляють собою структуру організаційних об’єктів, зміст спільної діяльності яких спрямований на реалізацію завдань загальної середньої освіти і виховання.

Соціально-ціннісна роль різноманітних центрів, об'єднань, фірм і масових рухів неминуче буде зростати, а їх діяльність набуватиме загальнонаціональної значущості, статусу вироблення державної української ментальності в розвитку толерантних міжособистісних взаємин, гуманізації спілкування на різних рівнях. Досягнення цієї багатовекторної

мети, на нашу думку, передбачає якісно інакшу соціально-економічну ситуацію і загальний стан соціуму, коли набута ним стабільна зрілість внутрішнього потенціалу буде здатна до глобального протистояння і надійного стримування розвитку негативних тенденцій в різноманітних сферах життєдіяльності суспільства.

Ми вважаємо за важливе організаційне та управлінське забезпечення функціонування механізмів взаємодії між різними відомствами, що спрямовані на ефективне використання ресурсів для підтримки національних пріоритетів громадянського суспільства та демократії в єдиному соціокультурному просторі. Це включає консолідацію та дальніший розвиток соціальної політики, глибоке розуміння важливості гармонійної єдності поглядів та їх значущості для майбутнього країни, а також діяльність, спрямовану на реалізацію гуманістичних ідеалів громадянськості як національного пріоритету в освіті.

Школа відіграє важливу роль в цих процесах. Учні отримують знання про світ, людей та їхні перспективи. Вони повинні розуміти, що проблема існування набуває особливої актуальності через ряд обставин. Перша – це усвідомлення унікальності людини та високої цінності її життя. Друга – це те, що сучасне покоління живе на перехресті епох, що характеризуються динамічними процесами. Це включає в себе відмову від застарілих форм існування, які протистоять змінам, та формування нових цивілізаційних засад життєвлаштування.

Науково-технічний прогрес не зменшив кількості проблем, але показав, що розв’язання багатьох з них можливе лише через зміни в самій людині, що визначаються формуванням глобального гуманістичного світогляду. На державному рівні потрібно забезпечити функціонування всіх сфер відповідно до концепції сталого розвитку.

Вчені стверджують, що глобальні проблеми, які турбують світову громадськість, можуть бути вирішені, якщо прийняти пріоритетність людини та її умов існування. Це має розглядатися в контексті взаємодії «людина–людина», а не «людина–техніка». Тому XXI століття характеризується удосконаленням людини та вихованням, яке включає технологічний компонент впливу на навколишнє середовище та на особистість.

Усе це вимагає розуміння та усвідомлення проблем, пов'язаних з розумінням світу, долі людини в складних умовах, та майбутнього, яке нас очікує. Ми знаходимо шляхи до їх вирішення не лише в думках філософів, вчених, політиків, але й в міжнародних правових актах, політичних програмах партій, соціальній політиці урядів розвинутих країн. Це духовне і моральне надбання цивілізації все глибше проникає в масову та індивідуальну свідомість і спонукає сучасне покоління, всю людськість до створення умов для досягнення благополуччя та процвітання, забезпечуючи максимальну та цілісну самореалізацію кожного.

Науково-технічний прогрес та демократичні перетворення згострили універсальний характер проблем людини. Розв'язання багатьох з них можливе лише через гуманістичне виховання, методологічну орієнтацію освіти – з формування особистості на стратегію її розвитку та саморозвитку.

Усе це вимагає від педагогічної теорії і практики зосередження уваги на розумінні природи людини, її внутрішнього світу, на її закономірних зв'язках з оточуючим середовищем, усіма зовнішніми впливами, на розвитку гуманістичних взаємин в освітньому просторі, на визнанні важливої ролі виховання молодого покоління – творця майбутнього, ціннісного ставлення до людини.

На це спрямована модернізація освіти, що реалізується в різних напрямках: гуманізації, гуманітаризації, індивідуалізації, диференціації, багаторівневості, фундаменталізації, комп'ютеризації, безперервності, які вважаються гуманістичним імперативом нинішнього століття і які зазначені в основних документах, прийнятих згідно Болонської угоди.

В контексті цих тенденцій, школа, яка відіграє ключову роль у розвитку суспільства, формує майбутнього громадянина, визначає для кожного життєво важливі пріоритети, цінності, відмовляється від соціоцентричного та авторитарного характеру освітнього процесу.

Важливим у розв'язанні визначених завдань виховної роботи, перш за все, є обґрунтування філософських засад гуманістичного виховання. Пошуки сенсу існування, зумовлені духовною кризою, привели багатьох мислителів до підвищеної уваги до життя окремого індивіда, до розгляду його як пріоритетного і самоцінного. Саме в цьому напрямку розвивалася філософська думка Е. Фромма, Г. Зіммеля, В. Дільтея, К.-Г. Юнга, М. Хайдеґґера, О. Шпенглера, А. Берґсона, Ж.-П. Сартра, А. Камю, М.де Унамуно, К. Ясперса.

На порозі третього тисячоліття людство вступає в епоху глобального гуманізму. Критерієм розвитку виступають не абстрактні колективні інтереси, а якість життя конкретної особистості. Гуманізм як система життєвого існування передбачає відповідність способу буття самій сутності людини. Адекватно цьому формується гуманізм як система ціннісних орієнтацій, як світогляд, основою якого виступає ціннісне ставлення до людини.

Це включає в себе тотальний контроль за життям і поведінкою з боку держави, нівелювання особистості, стирання із суспільної свідомості національних і загальнолюдських цінностей, насаджування морального

релятивізму, лицемірство та розбещеність державно-бюрократичних структур влади, призводили до катастрофічних наслідків. Формувався тип людини аморальної, емоційно недорозвиненої, безвідповідальної, безініціативної – споживача готових матеріальних, інтелектуальних і культурних надбань.

На сьогоднішній день, система освіти в Україні переживає період відродження. У процесі цієї важливої трансформації, ми повинні враховувати специфіку переходу нашої країни до демократії, від соціалістичних відносин до ринкових, і від авторитаризму до співпраці в освіті та вихованні. Такі зміни підтверджують актуальність перебудови виховного процесу, а також формування особистості сучасного школяра на гуманістичних засадах.

Моральний прогрес вважається ключовим критерієм розвитку людської цивілізації. Моральні цінності, які проходили випробування в соціальних, міжетнічних, міжрасових та міжрелігійних катаклізмах XX і початку XXI століття, поступово отримують визнання в суспільстві. Це впливає на удосконалення соціально-політичної системи, розвиток культурної творчості та системи виховання.

Культура, як феномен, що об’єднує всіх людей, все більше набуває ознак єдиного культуротворчого потоку. Загальна тенденція розвитку духовності сприяє зростанню автономії особи, взаємозбагаченню різних форм культури та її етнічно-національної своєрідності.

Проблема духовного розвитку молоді, виховання ціннісних ставлень є складною і багатоплановою. Філософи та психологи вважають формування духовно-моральних ціннісних ставлень важливою передумовою активності особистості в соціальній та культурній творчості.

Виховний процес має на меті формування системи духовних цінностей учнів, виховання моральної, творчої

особистості. Це вкрай складне завдання, яке вимагає створення моделі ціннісних ставлень з урахуванням сучасних уявлень про особистість.

Ситуація, що склалася, вимагає гуманістичного виховання. Сучасній школі потрібні конструктивні парадигми і технології виховання, які б забезпечили умови для формування гуманістичних ціннісних орієнтацій, саморозвитку особистості в різних видах творчої діяльності.

У процесі аналізу розвитку гуманістичних ідей, ми виявили, що різні фактори впливали на формування ціннісного ставлення до людини в різні періоди розвитку суспільства. Основуємося на дослідженні наукових джерел, ми виявили, що гуманізм як доктрина та культурне явище зазнав змін протягом років.

Гуманізм відображається у різних формах і має різні інтерпретації, включаючи творче самостворення людини, стратегію самозбереження у «ворожому світі», акцентування особистого існування, антропний принцип у науці та соціальній практиці, та визначення самого факту існування людини.

Термін «гуманізм», що походить від латинського «humanus» (людяний, людський), був запроваджений у 1808 році німецьким педагогом Ф. Нітхаммером. Гуманізм визначається як прогресивний напрям культури суспільства, який визнає людину як найвищу цінність і захищає право особистості на свободу, щастя, всебічний розвиток та реалізацію своїх здібностей.

Різні форми гуманізму були визначені за хронологічними критеріями (античний, ренесансний, просвітницький, сучасний та новітній гуманізм) та світоглядними критеріями (секуляризований, теологічний, матеріалістичний, ідеалістичний, раціоналістичний, ірраціональний, віталістичний та космологічний гуманізм).

Прогресивні представники педагогічної думки кінця XIX – початку XX століть не лише проголошували гуманістичні ідеї, але й намагалися представити їх у певній системі, випробувати на практиці. Перші кроки у розробці наукових основ вітчизняної гуманістичної школи були зроблені П. Блонським, який вважав, що школа повинна сприяти орієнтації не лише у навчанні, а і у подальшому житті дитини.

О. Вишневський, досліджуючи тему «Виховання і свобода», висловлює думку, що виховання має сприяти формуванню механізмів самоконтролю, самокорекції, самообмеження та самоорієнтації в особистості. Ці механізми мають базуватися на власному погляді особистості на життя, її волі, розуму та вірі, а не на страху. Він стверджує, що таке виховання можливе лише в умовах свободи, які мають бути забезпечені з самого початку, в сім'ї та школі (Вишневський О. 2010).

С. Русова вважає, що любов до людей формується з раннього дитинства. Вона рекомендує від самого початку вчити дитину спілкуватися з іншими людьми, розвивати в ній любов до всього живого і вчити її відноситися до інших з повагою. Вона також наголошує на важливості використання народної літератури в процесі виховання.

М. Підгірянка, К. Малицька, О. Духнович, І. Ющишина та інші педагоги, які слідували ідеям неогуманізму, використовували гуманістичний зміст народних традицій у навчанні та вихованні.

В. Сухомлинський наголошував на важливості гуманізації міжособистісних взаємовідносин. Він вважав, що гуманне ставлення до інших є громадянським обов'язком кожної людини.

Деякі дослідники вважають, що "новий гуманізм" є основним принципом сучасного життя. Гуманізація всіх аспектів реформування суспільного життя стала важливою частиною державної політики України. Це відображено в ряді

міжнародних документів, які проголошують, що освіта є невід'ємним правом кожної людини.

Ця думка стала особливо актуальною у 90-ті роки. У основних міжнародних документах людина виступає як найвища цінність, а її розвиток та благополуччя є ключовими цілями. Освіта має на меті допомогти в реалізації цих цілей, про що говорив Генеральний секретар ЮНЕСКО Ф. Майор. Принципи гуманізації та гуманітаризації освіти були закріплені в основному нормативному документі, що визначає основні напрями освітньої реформи в Україні (Державна національна програма «Освіта. Україна XXI століття»), в Концепції національного виховання (1996 р.), у Законі України «Про освіту», в Національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті, в Законі України «Про виховання дітей та молоді», в Національній програмі виховання дітей та учнівської молоді в Україні.

Гуманізація освітньої сфери визначається цими документами як важлива умова, що дозволяє подолати основний недолік школи – знехтування суб'єктами навчально-виховного процесу, а найважливіше – радикальну зміну цілей її діяльності в цілому, створення умов для задоволення потреб особистості в самовдосконаленні, постійному підвищенні інтелектуального рівня та загальної культури. З іншого боку, гуманістичний підхід розглядається як визначальний фактор принципових змін у змісті навчання та виховання, у відмові від технократизму та екологічної недбалості, визнанні пріоритету гуманітарної культури та ціннісного ставлення до людини.

Враховуючи демократичні перетворення в суспільстві, поширення глобального гуманістичного світогляду у відповідь на виклики сучасності, посилюється тенденція зв'язування антропології з педагогікою. Останнім часом зростає інтерес до нових антропологічних концепцій освіти. У

встановленні зв'язків між філософською і педагогічною антропологією важливу роль відіграли Г. Рот, Й. Дерболав, К. Динельт, О. Больнов, В. Лох, Й. Лангвелд, Е. Фінк, К. Дикон, Г. Здразил, М. Лідтке. Засновником педагогічної антропології традиційно вважають німецького філософа-просвітителя І. Канта. Він стверджував, що освіта – це «сходження до гуманності». А розвиток особистості і культури її здібностей у процесі виховання він називав актом свободи діяльної людини. Г. Гегель продовжує ці традиції і вказує на важливість освіти як засобу духовного розвитку. Культура, на його думку, засвоюється новими поколіннями через певну систему виховання, оскільки виступає результатом індивідуальної й неповторної творчості особистостей – «культурних типів». Знання має задовольнити всі потреби-ідеали людини. Найважливішими, поряд з пошуком істини, створення краси через творчість та естетичне виховання він вважав досягнення добра. Сучасна система виховання будується саме з урахуванням цих настанов, включає до своїх програм і концепцій надбання духовної культури, природничих, філософських наук, окремих галузей людинознавства.

Філософсько-антропологічні інтерпретації виховання мають багату традицію. М. Шелер – основоположник філософської антропології, переконаний, що основні проблеми філософії пов’язані з вивченням людини. Відмінно від поглядів попередників, в яких вона розглядається як залежна складова єдиного цілого (природи, суспільства), філософи-антропологи наголошують на необхідності вироблення принципів, які могли б захистити гідність і свободу людини. М. Шелер радить поєднати конкретно-наукове вивчення різних сфер людського буття: осягнути «людське в людині», її сутність, вільне й творче єство, створити цілісний образ людини з допомогою досягнень учених різних наук і, в першу чергу, філософів, культурологів,

соціологів, етнографів, педагогів, біологів, психологів, істориків.

Ретроспективний аналіз ідей педагогічної антропології дав нам змогу визначити, що в зарубіжній педагогіці існує чимало течій, які можна звести до трьох напрямів: філософського, психолого-педагогічного, соціального. Перший утворюють науки про виховання, що ґрунтуються на філософії неопозитивізму, екзистенціоналізму, неотомізму. Так прихильники неопозитивізму.

Гуманістична концепція німецького педагогічного теоретика Г. Рота вражає своєю виразністю. Він відмовляється від маніпулювання та обмежень у вихованні, стверджуючи, що педагогічна антропологія повинна бути спрямована на розробку єдиної теорії «Homo educandus». Антропологічна рефлексія знайшла своє відображення у філософському доробку дослідників проблем людини та її освіти, які прагнули перебудувати суспільство. Вони вважали, що нова людина повинна мати високі амбіції, бути готовою жертвувати собою заради інших, а антропологічний підхід представляє собою філософський принцип у сприйнятті, що виходить з природничо-наукової ідеї про єдність всього живого і спільність людини з іншими. Вони вважають людину найвищим творінням природи, змінливою істотою, діяльність і виховання якої визначаються соціальним середовищем. Моральні якості не можна успадкувати, кожна людина має унікальні риси, надані їй природою.

Дослідники антропологічного підходу до виховання звертають увагу на педагогічну концепцію вільного виховання, яка ґрунтується на ідеї Ж.-Ж. Руссо про досконалість дитячої природи: здорова дитина народжується на світ, повністю задовольняє вимоги безумовної гармонії. В педагогіці він керувався лише одним критерієм – свободою.

Антрополого-гуманістична концепція виховання визнає екзистенційну сутність дитини і її право на вільне самовизначення та самореалізацію, спосіб життя і світогляд. Вона пропагує педагогіку свободи, яка базується на піклуванні, навчанні, вихованні, підтримці. Згідно з цією концепцією, під екзистенційністю розуміється здатність до автономного існування, вміння будувати взаємовідносини зі світом. Виховання передбачає дотримання певних умов: гуманізації змісту і спрямованості норм поведінки, організації досвіду гуманних взаємовідносин, демократичного стилю спілкування. Педагогічна підтримка характеризується вивченням інтересів, можливостей дитини, постановкою чітких цілей, виявленням способів їх досягнення у процесі самостійного освоєння світу, самовиховання.

Важливим напрямком сучасної педагогічної антропології є обґрунтування кожної виховної доктрини, філософії освіти, будь-якої рекомендації чи заборони, де закладені ті чи інші твердження про природу людини, суспільства, індивідуального і соціального пізнання. Будь-яка педагогічна культура, яку ми розглядаємо, повинна базуватися на антропологічному мисленні.

У європейській культурі існує різноманітність поглядів на виховання, що відображаються у різних педагогічних концепціях. Наприклад, ідея первородного гріха веде до педагогіки пригнічення, ідея соціалізації використовує концепцію дитини як чистої дошки (tabula rasa), ідея природного детермінізму пропагує концепцію розвитку природних задатків, а ідея первісної доброти дитини веде до концепції вільного виховання. Ці концепції можуть бути згруповані в три основні моделі виховання: директивну, прихованого впливу та сприяння, кожна з яких має свої переваги і області застосування.

Виховання є важливою і складною проблемою в педагогічній теорії і практиці. Для її розв'язання потрібно глибоко аналізувати концепції, визначати і обґрунтовувати методологію проведення цього процесу. Важливими аспектами є моральний розвиток особистості, сприяння гуманістичним взаємовідносинам, методологічна культура вчителя, який керує цими процесами.

Педагогічна діяльність в Україні зазнала значних змін у результаті перетворень, які відбулися в країні. Пріоритети суспільства і особистості змінилися, але перехід до нової парадигми громадянського суспільства не був достатньо підготовлений, що призвело до падіння моральності і духовності. Економічна і соціальна сфери втратили значну частину свого потенціалу, який був накопичений протягом тривалого часу.

Виховання повинно базуватися на сталих ідеях і цінностях, незалежно від політичної ситуації або поглядів людей, які в даний момент знаходяться при владі. Воно повинно бути засноване на принципах гуманізму, які були випробувані і вироблені протягом багатьох століть.

Нові виховні системи повинні діяти як в освітніх структурах, так і в відкритому виховному просторі. Системність і цілісність виховного процесу визначають можливість вибору різних програм, проектів і моделей, які відображають активність молоді, використовують оптимальні засоби впливу на формування і самореалізацію особистості, її всебічний інтелектуальний і духовний розвиток на основі гуманістичних цінностей.

Аналізуючи недавні наукові дослідження та сучасні тенденції, стає відчутно, що в контексті соціального розвитку, особливо із погляду загальної логіки причинно-наслідкових зв'язків, перетворення в сфері виховання та виявлення позитивних тенденцій оновлення духовно-морального

потенціалу суспільства виступають все більш помітно. Це стимулює проведення наукових досліджень та використання комплексних прикладних програмних педагогічних розробок. Успіх загальної стратегії розвитку держави та швидкість її руху до стабільного цивілізованого суспільства будуть залежати від того, наскільки виховний процес буде демократичним за структурою та стилем організації, а також ефективно управляється на державному та регіональному рівнях, зосереджуючись на гуманістичних цінностях та реалізації громадянськості.

Ми переживаємо критичний етап перехідного періоду, коли соціальні науки, зокрема педагогіка, повинні слідкувати за тим, як відбувається відмова від старих стереотипів і застарілих форм виховання шкільної молоді, і одночасно розробляти концептуально обґрунтовані інноваційні підходи до створення сучасних виховних систем, розробляти технології та методи їх програмування та варіативного моделювання. В цьому контексті науковці приділяють особливу увагу визначенню найефективніших шляхів оновлення методології окремих аспектів виховного процесу, а в нашому випадку – формування особистості на основі ціннісних ставлень на основі гуманістичних цінностей.

Наша розроблена концепція передбачає обґрунтування трьох основних компонентів: категоріального (дефініції, проблеми, пояснювальні принципи); теоретичного (гуманістична освітньо-виховна концепція); технологічно-практичного (методичне забезпечення реалізації висунутої мети і завдань). В цьому контексті важливу роль відіграє загальна методологія, визначення основних принципів предмету дослідження. Методологію визначаємо як систему знань про початкові положення педагогічної технології, яка включає: а) науково-теоретичне обґрунтування на основі узагальнення емпіричних фактів; б) опору на відповідні

принципи отримання наукової інформації. Методологічною платформою для вивчення будь-яких явищ і процесів педагогічної дійсності є теорія пізнання (гносеологія), яка досліджує його основи та початкові умови, які забезпечують його об'єктивність. Для розширення науки і інтерпретації отриманих даних важливо вибирати методи вивчення, які відповідають теоретичним принципам, тобто „методології". Якщо виходити з цих початкових позицій, то методологію можна визначити як сукупність інструментів та методів пізнання і вивчення їх. Для більш точного визначення її сутності доцільно застосовувати техніку короткого та розширеного визначень. Враховуючи це, методологію в короткому визначенні можна описати як комплекс засобів і методів наукового пізнання та теорію про них. Розширене визначення вимагає урахування, по-перше, основних структурних елементів дослідницького методу, по-друге, не тільки їх комплексу (тобто найважливіших складових), а всієї сукупності компонентів у чіткій послідовності, тобто системи.

Основні структурні елементи включають різноманітні принципи, закони та категорії діалектики та відповідні інструменти (тобто закони і категорії) кожної конкретної науки. Таким чином, методологія – це система різноманітних методів, засобів і прийомів наукового пізнання (передусім принципів, законів та категорій) та наука (або вчення) про цю систему.

В ході дослідницької роботи було виявлено, що в багатьох категоріях і поняттях педагогічної науки легко виявити їхнє філософське походження. Науковці визначають провідну роль філософії по відношенню до педагогіки – науки про виховання. Це обумовлено самою сутністю філософського знання, яке допомагає осмислити місце і роль людини, виявити характер відношень з її оточенням, формування ціннісних ставлень до себе, об'єктів, явищ навколишньої дійсності.

Методологічна, спрямовуюча функція філософії по відношенню до будь-якої науки, полягає в тому, що вона розробляє систему загальних принципів і способів наукового пізнання; служить теоретичною платформою для осмислення педагогічного досвіду і створення концепцій виховання особистості. Адже методологія – це вчення про ідеологічні позиції науки, логіку і методи її дослідження.

Виділяються такі рівні наукового підходу: а) загальна методологія (як загальний принцип пізнання, філософський підхід до аналізу явищ дійсності); б) спеціальна (сукупність методологічних принципів, які застосовуються в певній галузі знання); в) сукупність конкретних методів, методик і процедур (рівень, безпосередньо пов'язаний з практикою педагогічних досліджень).

В педагогіці найбільш відповідним рівнем її теоретичного розвитку є визначення методології як учення про принципи, методи, форми і процедури пізнання і перетворення педагогічної дійсності. Воно поєднує дві групи наукового інструментарію: одна включає комплекс засобів пізнання педагогічної реальності, а друга містить принципи, методи, засоби, процедури, що стосуються забезпечення практиків технологією перетворення педагогічної дійсності.

Успіх реформаторів освітніх систем будь-якого масштабу визначається їхньою методологічною готовністю, наперед розробленими методологічними умовами, програмами, методикою. Істина має всепроникний характер. Вона вірна для розв’язання мікро-, макропізнавальних і перетворювальних завдань. У зв’язку із зближенням видів наукової діяльності та поширенням інновацій інтегруються методологічні знання.

Таким чином, поняття методології науки і практики ми розглядаємо в якості невід’ємної складової теоретичних і прикладних процесів з точки зору управління їхнім функціонуванням і розвитком. Без розробки методологічного

апарату не може бути розв'язане ніяке наукове чи більш-менш значне практичне завдання. Методологію як дефініцію ми трактуємо як учення про загальні точки зору, на які повинен опиратися дослідник, про правила, які він має дотримуватися, про засоби, які він має використовувати, оскільки вони визначаються не довільно, а зумовлюються кінцевою метою - пізнати предмет таким, яким він є в дійсності.

Педагогіка має характеристики як теоретичної, так і прикладної дисципліни, що дозволяє їй використовувати методи наукового та практичного перетворення людської індивідуальності та відносин з оточуючим світом. Розвиток педагогічної теорії залежить від методологічних посилань, на яких вона базується, а ці посилання, в свою чергу, визначаються філософськими ідеями, що лежать в основі природних та соціальних явищ.

Педагогіка, яка довгий час розвивалася в рамках філософії, була під впливом двох методологічних концепцій – ідеалістичної та матеріалістичної. Сократ і Платон, представники першого напрямку, вважали, що ключовим для розвитку людини є божественне призначення. Матеріалісти, такі як Геракліт, Демокріт та Епікур, вважали, що виховання людини в значній мірі залежить від зовнішніх обставин життя.

Методологічні основи виховання включають ідею, що виховання має детермінований характер, тобто воно визначається потребами суспільства та тенденціями його розвитку. Однак, не дивлячись на те, що джерела розвитку особистості є зовнішніми, і людина розвивається під впливом соціальних факторів, вона не є просто пасивним продуктом впливу середовища і обставин. Кожна людина має свій унікальний внутрішній світ, індивідуальні здібності та задатки.

У своєму дослідженні ми також опиралися на методологічну позицію матеріалізму, яка визнає важливу

роль активності самої особистості у її власному розвитку та формуванні. Це природно спонукає вчених до пошуку способів стимулювання цієї активності в процесі виховання.

Однак, незважаючи на заявлену зміну методологічного ракурсу, ще не відбулося повного відмови від формалістичних положень і переосмислення сутності понятійно-категоріального апарату. Це призводить до розмивання концептуального контексту і предметно-змістових характеристик результатів аналізу виховного процесу.

Ми пропагуємо міждисциплінарні дослідження, які адекватно відображають сучасні тенденції і потреби особистісно орієнтованого виховного простору. Для цього необхідно вивчити різні аспекти людини і сформувати адекватне наукове уявлення про неї.

В даний час спостерігається об'єднання наук, що досліджують біологічну, соціальну природу та культуру людини, в єдину систему – комплексне людинознавство, яке регулюється принципами антропологізму. Цей напрямок став надзвичайно різноманітним, що породило необхідність інтеграції накопиченої інформації, яка має багатоаспектний характер і передбачає різні рівні системних знань про людину. У процесі інтеграції знань головним стає принцип діалектичної єдності, який застосовується до аналізу діяльності людини та соціальних відносин на всіх рівнях, від філософського до конкретного визначення структури особистості.

Особливості пізнавальної ситуації у вивченні особистості включають, по-перше, багатогранність її феноменології, яка відображає об'єктивну різноманітність проявів в історії розвитку суспільства та власного життя особистості. По-друге, існує нагальна потреба врахування міждисциплінарного статусу проблеми людини, яка є предметом дослідження як

соціальних, так і природничих наук, практики і духовної культури.

Будь-яка галузь педагогічного дослідження людини перетинається з іншими науковими напрямами (психологія, соціологія, історія, етнографія, філософія, етика, біологія, антропологія, демографія), де інтерес до різних аспектів вивчення цього феномену постійно зростає. Головною причиною того, що проблеми людини стають центром уваги різних дисциплін, є зростаючий вплив особистості на долю історичного процесу та величезна відповідальність за життя минулих, сучасних і майбутніх поколінь.

В сучасному світі людство досягло унікального становища, що вимагає не лише творчого підходу, але й відповідальності за долю інших. Вплив дій і вчинків окремої людини на долю людства постійно зростає, що вимагає глибокого вивчення людського потенціалу в контексті розвитку соціуму, культури і освіти.

В сучасній методології і логіці наук про виховання виділяють чотири рівні: філософський, загальнонауковий, науково-методологічний окремої галузі та методики і техніки конкретного дослідження. Їх використання обумовлено тим, що без розуміння функцій кожного з них педагогіка не зможе визначити емпіричну сферу фактів, що стосуються вивчення особистості, а також вирішити завдання міждисциплінарного синтезу.

У своєму прагненні до цілісності та точності, діалектика розробляла потужний інструмент для моделювання завершених теорій, а гуманітарні науки, слідуючи її вказівкам, створювали штучні моделі людини, освіти, виховання, економічного та соціального розвитку, що були більше формальними, ніж змістовими конструкціями. Однак, з появою усвідомлення потреби в іншій методології та новій парадигмі розвитку для вивчення живучих, органічних

об’єктів, які розвиваються, стали з’являтися ознаки нової парадигми.

Вже давно в природознавстві все частіше використовують поняття «міждисциплінарність», «комплексність», «системність»; у філософії набувають ваги поняття «синтез», «всеєдність», «цілісність»; у політиці проголошується пріоритет загальнолюдських цінностей над груповими, зростає переорієнтація від ворожнечі до співпраці; екологічні вимоги стають моральним імперативом. У зв’язку з цим, ми звертаємося до синергетики.

Синергетика у філософсько-методологічному плані представляє собою симбіоз ідей некласичної фізики, кібернетики, знань про функціонування та розвиток нелінійних процесів. Вона не лише об’єднує фрагменти щоденного та наукового знання, але також пов'язує епохи – стародавність із сучасністю, з новітніми науковими досягненнями, а також принципово різними східними та західними способами мислення та сприйняття.

Синергетика виступає як особлива парадигма світосприймання і як специфічний (нелінійний) стиль мислення. Це своєрідний діалог з філософією та конкретно-науковими дисциплінами в процесі пізнання процесів самоорганізації та саморозвитку. Синергетика виступає як всеосяжна парадигма, універсальна основа практично для всіх сфер діяльності людини сьогодні.

Педагогіка визнає специфіку і єдність усіх складових свого об’єкта, а предметом філософського аналізу є зв’язок найширших уявлень про світ, суспільство та місце людини в ньому з педагогічною дійсністю. У контексті нашого дослідження, філософський аналіз потребує вивчення питань, пов'язаних з гуманізацією школи, формуванням гуманістичного світогляду, освітою як засобом виживання людства, відображенням в ній цивілізаційних досягнень,

можливостями розв'язання глобальних проблем, культуротворчою функцією школи як інституту соціалізації молоді, осмисленням ролі простору і часу, абсолютного і відносного, зовнішнього і внутрішнього в житті, розвитку гуманістичних виховних систем, ієрархії факторів формування гуманної особистості, спільних цілей навчання і виховання, вибору моральних і освітніх ідеалів. При цьому аналіз цих питань повинен відбуватися без спрощеного перенесення фрагментів філософських знань в виховний процес, а з усвідомленою орієнтацією на певну філософську систему.

В радянський період у педагогіці ідеологічні цілі безпосередньо перекладались на виховний процес, а впровадження цінностей відбувалося через імперативні вказівки щодо кінцевого результату виховання. О. Савченко вважає, що педагогічна теорія і практика повинні мати наукові обгрунтування для двох систем цінностей: тих, на які має орієнтуватися виховання в наш час і в майбутньому, і тих, які мають формуватися в процесі навчання та виховання.

Сьогодні загальноприйнята концепція ціннісних орієнтацій в вихованні школярів стверджує, що загальноосвітня підготовка є наймасовішою і систематичною частиною освіти, яка забезпечує прийняття учнями реальних цінностей. Це створює умови для конструктивного впливу на всі сфери життя і веде до гуманізації освіти, визначаючи людину як найвищу цінність.

Згідно з цією концепцією, в освіті визначені основні групи цінностей, зокрема гуманістичні цінності: дитина як головна педагогічна цінність і педагог, який створює умови для її розвитку, соціального захисту, збереження індивідуальності. Звідси випливає ідея, що людина не засіб, а мета, тому не дитину треба пристосовувати до системи освіти, а школу до вихованця.

Важливо, щоб контент і орієнтація виховних процесів, їх взаємодія, конкретні умови, в яких особистість живе і діє, позитивно впливали на неї, допомагаючи сформувати гуманну, гідну особистість.

Другим важливим аспектом є зміна авторитарно-дисциплінарної моделі виховання на особистісно орієнтовану. Це передбачає індивідуалізацію виховання, створення умов для саморозвитку і самоудосконалення, осмисленого визначення своїх можливостей і життєвих цілей.

Аналіз виховної роботи шкіл показує, що в деяких випадках вчителі відчувають труднощі при прийнятті цінностей особистісно орієнтованого педагогічного процесу, зумовлені суперечностями в їх особистих цінностях. В сучасних умовах деякі вчителі відчувають крах цінностей, пов'язаних з утвердженням себе в соціумі, неможливість задоволення потреб професійного самовдосконалення через матеріальну незабезпеченість навчально-виховного процесу і своїх прагматичних потреб. Ось чому важливо забезпечити соціальну, матеріальну і методичну підтримку вчителів, розвиток їхньої професійної самосвідомості.

Гуманістичний підхід у вихованні, що орієнтований на особистість, ставить за мету формування основних аспектів культури особистості: морального, інтелектуального, фізичного, екологічного, естетичного, економічного та правового. Тому, визначаючи основний зміст загальноосвітньої підготовки, культура повинна бути представлена у всій своїй цілісності, допомагаючи учням не тільки оволодіти гуманістичними цінностями, але й підготуватися до життя в конкретному соціокультурному контексті. Основне завдання вчителя в часи глобальних змін полягає у допомозі кожній особистості у самореалізації, усвідомленні цінності власного життя та життя інших, збереженні та збагаченні вищих духовних цінностей,

осмисленні сенсу свого існування. Основний фокус вихователів повинен бути на проблемі особистісних гуманістичних цінностей як важливої форми моральної активності школяра.

По-третє, шкільна освіта, як умова виживання людини, передбачає формування екологічного гуманістичного мислення та забезпечення адаптивних функцій. Гуманістичний ідеал минулого був асоційований з ідеями тотального контролю людиною над соціальними та природними процесами. Нове розуміння природи та розвитку людства відповідає ідеї їх спільної еволюції, партнерства у непрограмованому діалозі. Екологічний світогляд виступає важливою гуманістичною цінністю загальноосвітньої підготовки, ядром якого є імператив виживання та глобальна відповідальність людини за забезпечення нормального життя у обмеженому просторі.

Адаптивні можливості освіти передбачають сформованість у вихованців намірів і умінь жити без конфліктів у суспільстві, поважати права і свободи кожної особи. Для цього потрібно дотримуватися простих і зрозумілих принципів і правил педагогіки толерантності, що є складовою філософії освіти.

В умовах оновлюваної освіти ключовими словами стають: людина, дитина, духовність, індивідуальність, національна і загальнолюдська культура, здоров'я, вибір, відповідальність, варіативність, толерантність, як цінності.

Необхідно розвивати теоретичні основи педагогіки як самостійної науки, і паралельно поповнювати знаннями таку галузь як «філософія освіти», яка спроможна методологічно, світоглядно зорієнтувати виховну практику. Наше завдання – подбати, щоб незнання не стало знову причиною вибору однієї єдино правильної ідеології, щоб негайно по ній звіряти

точність практичних перетворень не лише в освіті, а й інших сферах людського співжиття.

Сучасний підхід до методології передбачає аналіз методів дослідження педагогічних явищ і розробку принципів для створення нових методів. Метод представляє собою систему пізнавальних і трансформаційних інструментів, методів, принципів та підходів, які може використати конкретна наука для дослідження свого предмету. У широкому розумінні слова, метод може включати педагогічні парадигми, концепції та теорії – все, що має різні рівні інтерпретації педагогічних явищ і пропонує різні способи досягнення цілі.

У науковому дискурсі прийнято вважати, що теорія формується в результаті пізнання, а специфіка методології полягає в визначенні способів досягнення і побудови знань. Коли ми говоримо про гуманістичну парадигму виховання, в якій цілісність є ключовим компонентом, можна представити, що методологія – це цілісний спосіб досягнення, побудови та застосування педагогічних знань. Отже, методологія може розглядатися як спосіб отримання та застосування педагогічних знань, глибокого проникнення в джерело (методологічну основу), двигунні сили і механізми (умови), а також сферу застосування (особистісно орієнтовані інструменти – технології, методи). Оновлені функції педагогічної методології – нормативно-організаційна, філософська, гносеологічна, технологічна – виступають як основний інструмент її реалізації.

Феноменологічний аналіз педагогічних категорій, проведений згідно з вищезазначеними методологічними позиціями, дозволив нам встановити їхню належність до гуманістичної парадигми освіти. Феноменологія гуманності, альтернативності, системності, національної відповідності виявляє характеристики цих феноменів, що сприяло формуванню цілісної і реальної картини педагогічної

дійсності та її розуміння. Це дозволило визначити два підходи до підготовки і впровадження виховної діяльності:

1) оволодіння засобами педагогічного впливу і створення умов, що забезпечують їх адекватність цінностям гуманного суспільства;

2) формування методологічної культури вихователя, що визначає особливості педагогічної етики, виступає моральним джерелом виховної діяльності й професійної свідомості.

Її гуманістичний потенціал зумовлює можливість розробки стратегії, загальних і конкретних принципів, що визначають зміст виховної роботи та ініціюють спрямованість свідомості на пошук сенсу, побудови власного педагогічного бачення. Знання, які перетворюються в уміння, виступають як основа для самостійної творчості як особливого стану свідомості з її здатністю до особистісної самоорганізації.

Звертаючись до конкретної наукової методології педагогіки і відповідно – виховної практики, яку вона обслуговує і розкриває через специфічні відносно самостійні підходи або принципи, ми визначили найважливіші з них для нашого дослідження. Це принцип системності і комплексності, культуровідповідності, народності, гуманізму, взаємодія загальнолюдських і національних цінностей. Ми також дотримувалися особистісного, діяльнісного, полісуб'єктного, культурологічного, аксіологічного, етнопедагогічного і антропологічного підходів, які розкривають зміст методологічних принципів (Столяренко, 2017).

Гуманістичний підхід у вихованні вважається найбільш адекватним сучасним вимогам; який орієнтований на потреби і інтереси учня. Ретроспективний аналіз розвитку гуманістики дав нам змогу розкрити певні закономірності, виявити особливості еволюції принципу гуманізму, дотримання якого зумовлює сучасні освітні зрушення, сприяє

певною мірою збагаченню теорії і практики морального виховання, допомагає конкретизувати і детальніше обґрунтувати процес формування ціннісного ставлення до людини в учнів загальноосвітньої школи. Гуманізація передбачає «олюднення» не лише атмосфери шкільного життя, а усього освітнього простору, в якому перебувають учні і в позаурочний час. Це вимагає істотних змін характеру міжособистісних взаємин, організації цілеспрямованого виховання ціннісного ставлення до людини, спрямованого на пробудження власних зусиль, самоорганізації вихованця. Дефіцит гуманності породжує бездуховність і виступає джерелом поширення технократичних ідей і настанов у мисленні. В центрі гуманістичного освітнього процесу знаходиться людина як суб'єкт виховання і спільної діяльності. До групи особистісних чинників належать налаштованість людини на свідому діяльність, освітній і пізнавальний статус, здатність до творчості й органічна потреба в ній, знання й дотримання законів, інтелект, уміння створити умови для творчості і діяти заради блага людини.

Проблеми суспільства відображаються на формуванні особистості. Найважливішими у цьому процесі виступають: всебічна розвиненість, широка освіченість, самодостатність, доброчинність, можливість вільного входження в життя, визначення, що таке добре, а що погане, з кого брати приклад та інші якості оптимуму. Рушійний поштовх у цій справі, безперечно, повинна зробити освіта.

Основний методологічний принцип в науці, включаючи наш випадок, включає системний підхід, який розглядає компоненти не окремо, а у контексті їх взаємодії з іншими. Цей підхід дозволяє виявити загальні системні характеристики та властивості складових елементів системи.

Основою виховної роботи повинно бути глибоке розуміння проблеми, її різнобічності та багатоаспектності.

Неоцінення методологічного значення інформаційного і аналітичного блоку статистичних даних, отриманих в результаті діагностування, а також невикористання досягнень наук у галузі людинознавства може підірвати основи науково обгрунтованих впливів на стратегію і практику виховання.

В нашому дослідженні, як і в педагогіці, особистісний підхід підтверджує важливість людини як найвищої цінності, визнаючи її соціальну, активну і творчу сутність.

Виявлено, що діяльність є ключовим засобом розвитку особистості, що вимагає реалізації ціннісного ставлення до людини в практиці виховання.

Полісуб'єктний (діалогічний) підхід, в поєднанні з особистісним і діяльнісним, становить суть гуманної педагогіки. Культурологічний підхід, як методологія пізнання і перетворення педагогічної реальності, спирається на аксіологію (навчання про цінності та ціннісну структуру світу) і визначається об'єктивним зв'язком людини з культурою як системою цінностей.

Учень існує та навчається в певному соціокультурному контексті, відносячись до конкретного етносу. Орієнтація на національні традиції, культуру, національно-етнічні обряди і звичаї є ключовою для реалізації етнопедагогічного підходу в проектуванні та організації виховного процесу. Кожна нація відзначається власним набором цінностей, деякі з яких стають загальнонаціональними. На підставі аналізу філософської та психолого-педагогічної літератури, ми підтверджуємо, що цінності життя формують основу вибору цілей, засобів, результатів та умов діяльності суб'єкта. Орієнтація суб'єкта та його діяльності на конкретну цінність визначається як ціннісна орієнтація.

В історії людської цивілізації існували численні системи ціннісних орієнтацій, які на основі домінуючих цінностей

формували різні типи. Науковці досліджують різні підходи до визначення сенсу життя і виокремлюють різні типи ціннісних орієнтацій.

Етико-релігійна (етизм) орієнтація є загальновизнаною, яка в основному відображає загальнолюдський (гуманістичний) зміст, базується на ідеалах добра та справедливості, і характеризується високим рівнем соціальної активності та відповідальності за долю інших людей.

Образно-естетична орієнтація (естетизм) відзначається опорою на естетичні цінності в житті людини. Це однобічна життєва орієнтація, привабливість якої полягає у здатності відсторонитися від турбот та відповідальності. Вона може бути і аморальною, спрямованою проти етичних основ життя суспільства.

Утилітарна ціннісна орієнтація характеризується прагматизмом, домінуванням економічного ставлення до цінностей. Науково-теоретична орієнтація спрямована на пошук абстрактної сутності пояснення життя. Політична орієнтація (етатизм) визнає прагнення до влади, досягнення кар'єрного зростання.

Важливо, щоб зміст і напрям виховних процесів, їх взаємодія, конкретні умови, в яких живе і діє особистість, позитивно впливали на неї, допомогли сформувати гуманну особистість, гідного члена суспільства, який дотримується норм моралі та колективного співжиття.

В розвитку педагогіки ми досліджуємо два етапи – дві експериментально-виховні стратегії: соціоцентризм і людиноцентризм. Соціоцентризм підпорядковує всі форми людського існування суспільству, його установкам, інтересам та цінностям. Цей підхід лежить в основі масового техносоціального регулювання, планування, проектування, апелює до культури корисності, яка надає перевагу засобам

життя, а не усвідомленню його сенсу. В педагогічному контексті, учень розглядається як об'єкт виховного впливу.

Соціоцентризм не спрямований на внутрішній світ вихованця, він не враховує його місце в ієрархії суспільних цінностей та його унікальність як індивіда. Тому моральне удосконалення особистості не вважається найвищою цінністю. Повне залучення молоді до діяльності в зовнішньому об'єктивованому світі, до якого прагне соціоцентризм, може призвести до деяких складнощів у розвитку. Зокрема, надмірне занурення в будь-яку предметну діяльність, навіть при психологічно збалансованій її організації, обмежує можливості людини у розвитку "духовної праці", відкритті свого внутрішнього світу для його зміни та морального удосконалення.

Крім того, будь-яка предметно-трансформуюча діяльність реалізує суб’єктно-об’єктні відносини, які можуть бути небезпечними для розвитку особистості. Наприклад, результат праці, який не задовольняє певну матеріальну потребу, може активізувати та закріпити в структурі особистості вихованця егоїстичні почуття (превага, самолюбство). Несприятливий результат може викликати заздрість, роздратування, агресію. Суб’єктно-об’єктні відносини, за умови, що об’єкт як результат праці задовольняє ту чи іншу матеріальну потребу суб’єкта, можуть перетворитися на чисто матеріальні відносини корисності, які визначатимуть спосіб життя людини на основі прагматизму. Імовірність такої трансформації зумовлена перевагою матеріальних потреб, зміщенням духовних цінностей на другий план.

Панування в суспільстві на всіх його рівнях матеріальних відносин майже не залишає місця для особистісних, без яких неможливий духовно-моральний прогрес. Цивілізаційний розвиток, зокрема новоєвропейської епохи, визначався

суб'єктно-об'єктними відносинами в їх матеріальній формі. Вони стали найважливішою характеристикою «новоєвропейської свідомості» (включаючи науку та філософію), раціоналізму та способу життя (індивідуальних і соціальних відносин). Ця світоглядна тенденція безпосередньо визначала цільову стратегію світового історико-педагогічного процесу.

У цьому контексті раціоналізм як основний параметр діяльності, що вимагав її доцільності, тобто відповідності засобів для успішного досягнення практично-корисного результату, повністю узгоджувався з соціоцентризмом як педагогічним мисленням. Таким чином, історична педагогічна наука і практика в основному задовольняли суспільні запити. Вони безпосередньо впливали на теоретичні уявлення про ідеал людини, а відтак і на пошук адекватних засобів його досягнення. Можна повністю чи частково погодитися, або взагалі заперечувати, але не можна мовчати про те, що сучасний стан свідомості більшості людства наповнений емоціями тривоги, страху, агресії, прагненням до плотських насолод, до володіння і влади – все це супроводжує панування суб'єктно-об'єктних відносин у його завершеній матеріальній формі.

Ринкова економіка, яка є основою життя західних країн, призводить до деградації особистості в буржуазний індивідуалізм, який руйнує особистість і призводить до відмирання глибинного особистісного «Я». Тому спроби відродити духовність не йдуть далі космізму і переживань різноманітних змінених станів свідомості. Шлях до особистості в цих умовах закритий.

Соціоцентризм як загальнонауковий принцип мав пріоритетне значення не тільки у відношеннях «суспільство – інші – людина», а й значно впливав на інтерпретацію механізмів психічного розвитку особистості. Адже

природничо-наукова парадигма і пов’язаний із нею причинно-наслідковий детермінізм визначали таку педагогічну логіку впливу на психічний розвиток дитини, за якої соціальні дії (і спеціально організовані, й ситуативні) мали б однозначно детермінувати очікуваний результат. Саме цим пояснювалося сприймання вихованця лише в якості об’єкта педагогічного впливу, оскільки за такого підходу недооцінювалося фундаментальне психологічне твердження про те, що зовнішні причини зумов-люються внутрішніми процесами, активністю самого вихованця, його здатністю до вільного вибору і прийняття рішень. Як правило, ця обставина негативно впливала на досягнення запланованої мети.

Більш прогресивним у розвитку педагогічної науки, на наш погляд, став період поширення ідеології людиноцентризму, який був підготовлений усім ходом цивілізаційного розвитку. Так, основну лінію функціонування сучасного світового співтовариства з його розвиненими громадянськими інститутами визначають ідеї демократії і толерантності, які зумовлюють тип міждержавних відносин. Сучасна філософія постулює цінність людини як свою основну категорію, яка конкретизується аксіологічною теорією. Конструктивна аксіологія поширюється на педагогіку впровадженням ідей гуманізму, взаємодії, співтворчості, взаємопідтримки. Сучасна культура орієнтується на людиноцентризм. У ній культивуються ідеї особистої гідності, що націлює педагогіку на ціннісно-смислові основи життя, екзистенційну сутність людини.

Повага до іншого, висока гідність особистості пов’язується з її устремлінням до пошуку сенсу життя, у створенні творчого продукту, чи звершенні загальнозначущої справи, у переживанні добра, істини і краси, у милуванні природою, захопленні творами культури, чи у зустрічі з іншою унікальною людиною, з її неповторністю. Психологічна наука,

без якої неможливий розвиток педагогіки, закладає такі підвалини розуміння людини, які передбачають її розвиток як самотворення, самовизначення.

Методологічні основи людиноцентризму формувалися прямо в процесі історичного педагогічного розвитку. Цей процес не міг строго відповідати існуючим соціокультурним тенденціям, що сприяло творчому формуванню гуманістичної традиції в педагогічній науці та практиці. Ця традиція передбачала піднесення людини до вищих морально-духовних цінностей. Проте, через відсутність узгодженої теорії, вона існувала або як окремі прояви в педагогічному процесі, або у формі індивідуальних інноваційних підходів (наприклад, Й. Песталоцці, Дж. Дьюї, В. Сухомлинський).

Сьогодні загальнонауковий принцип людиноцентризму (у контексті освіти – дитиноцентризму) розглядається як особистісно-орієнтований виховний процес. Його основна відмінність полягає в тому, що безпосереднім результатом його реалізації є морально-особистісне новоутворення. Це є абсолютно самоцінним формою суб'єктивної активності, яка відображає суть особистості і може служити її суттєвим показником, визначаючи специфіку соціального буття людини.

Наприклад, високою цінністю є така особистісна якість, як альтруїзм, який повинен проявлятися в реальній моральній діяльності, допомозі іншим. Однак, те, що зовні виглядає як акт допомоги і підтримки, може бути зумовлене різними мотивами.

Стратегія педагога в організації особистісно-орієнтованого виховання передбачає створення умов, які б запобігали спотворенню мотивів моральних дій, а також розробку послідовності моральних дій, які відображають глибину прояву морального утворення, що формується (Столяренко, 2018).

Отже, педагог допомагає розвитку учня тільки тоді, коли він вміло спрямовує його внутрішні резерви і власні зусилля. Ефективність роботи педагога визначається ефективністю формування особистої діяльності учнів, оскільки саме на основі процесу навчання відбувається їх розвиток. Будь-яка спроба нав'язати правила життя, моральні норми, обходячи власну діяльність учня, підриває основи здорового розумового і морального розвитку дитини, формування її особистісних характеристик і якостей.

